

האם צריך לעמוד בפני זקן שאינו שומר תורה ומצוות

מאור רסד

פתיחה

רבים הצדיקים בדורנו המדירים שינה מעיניהם ותנומה מעפעפיהם בכדי לחזק את עמ"י באומרם שאנו בדור "עקבתא דמשיחא" ו"הכל הולך אחר החיתום" (ברכות יב ע"א). ע"כ האדם הירא לנפשו יתבונן ועמוד על מידותיו וחסרונותיו לתקנם. בנוסף, על דור זה נאמר "ייתא ולא אחמינא", ואפילו הצדיקים הגדולים לא רצו להיות בדור הזה שכן ניסיונותיו רבים וקשים. הגמרא (סוטה מט ע"ב) מספרת לנו שבדור עקבתא דמשיחא החוצפה תרָבָה. ובלשון הגמרא: "...נערים פני זקנים ילבינו, זקנים יעמדו מפני קטנים". הכבוד כלפי האנשים הגדולים ממנו ידעך ואפילו יתהפך, כמו שאפשר לראות בחוש. על כן נזעקנו אל דמי אחינו להחזיק חזק בדור עקבתא דמשיחא, ולבל ניכשל בשאלו זה ח"ו.

ויהי רצון שיקויים בנו דברי המדרש (מדרש רבה, פרשת נשא, פרשה יד אות ד): "אם יגעת הרבה בדבריהם הקב"ה מסיר יצר הרע ממך". ונעשה רצון בוראנו תמיד אכ"ר.

נצטוונו בתורה הקדושה (ויקרא יט, לב): "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן ויראת מאלוהיך אני ה'". מפסוק זה נלמדים דינים רבים, במצות קימה והידור לזקנים ות"ח. ובמסגרת מאמר זה נשתדל לברר שתי שאלות הנוגעות לקימה בפני זקנים. א. האם צריך לעמוד בפני זקן שאינו שומר תורה ומצוות? ב. מהו גיל הזקן הנדרש כדי לכבדו בעמידה?

מחלוקת תנאים בדין עמידה בפני זקן אשמאי

בנוגע לשאלה בפני מי צריך לעמוד, הגמרא במסכת קידושין (לב ע"ב) דנה, וז"ל: "תנו רבנן: 'מפני שיבה תקום' (ויקרא יט, לב) יכול אפילו מפני זקן אשמאי? תלמוד לומר: זקן, ואין זקן אלא חכם, שנאמר (במדבר יא, טז) 'אספה לי שבעים איש מזקני ישראל'. רבי יוסי הגלילי: אומר אין זקן אלא מי שקנה חכמה שנאמר (משלי ח, כב) 'ה' קנני ראשית דרכו'... איסי בן יהודה אומר: 'מפני שיבה תקום' אפילו כל שיבה במשמע". ע"כ.

1. יבואר להלן בס"ד.

ת"ק ורבי יוסי הגלילי נחלקו מדוע לא עומדים בפני זקן אשמאי. מתוך דברי הגמרא עולה שייסוד מחלוקתם הוא – האם שני חלקי הפסוק ממנו נלמדים דיני הקימה? מופנים כלפי אדם אחד או שמא שני אנשים שונים הם.

דעת תנא קמא, שהפסוק מדבר על אדם אחד, וסופו מלמד על תחילתו, ומשום כך יש לקום רק בפני זקן שאינו זקן אשמאי (דהיינו, מפני איזה שיבה תקום? בפני זקן, שפירושו חכם).

מאידך, ר' יוסי הגלילי חולק על תנא קמא בהבנת הפסוק. הוא סובר שהפסוק מדבר בשני בני אדם, ולכן העובדה שאין לקום בפני זקן אשמאי למדים מתחילת הפסוק 'מפני שיבה תקום', ומהמילים 'והדרת פני זקן' לומד רבי יוסי שיש לעמוד אפילו בפני אדם צעיר³ במידה והוא תלמיד חכם מופלג, כי 'זקן' היינו מי שקנה חכמה⁴ ללא חילוק בגיל.

לעומתם איסי בן יהודה דורש את הפסוק אחרת, ובלשונה של הגמרא: "מפני שיבה תקום אפילו כל שיבה במשמע". ע"כ. רוצה לומר שמצוות קימה שנלמדת מהפסוק היא רק מפני הגיל.

איסי בן יהודה לומד שהפסוק מדבר על שני אנשים ולא על אדם אחד. מוכח מ"פני שיבה תקום" כל שיבה במשמע. ואם והדרת פני זקן זה אותו דין – אז החלק השני של הפסוק סתם מיותר. ולכן על כרחנו לומר שאיסי בן יהודה לומד את הפסוק כשני אנשים שונים וע"כ והדרת פני זקן הוא "זה שקנה חכמה" כשיטת רבי יוסי הגלילי.

ובהמשך הגמרא (קידושין לג ע"א) פוסק רבי יוחנן (עפ"י גרסת הר"ן: אביי) את דעתו של איסי בן יהודה להלכה.

לסיכום: העולה מדינא דגמרא שצריך לקום בפני כל זקן כשיטת איסי בן יהודה "כל שיבה במשמע", ואפילו בפני זקן אשמאי.

מיהו זקן אשמאי?

מי הוא זקן אשמאי בו עוסקת הברייתא? נחלקו בכך רש"י ותוספות: **רש"י** (קידושין לב ע"ב, ד"ה זקן) פירש, שהכוונה לזקן רשע ועם הארץ. **תוספות** (שם, ד"ה זקן אשמאי) חלקו על דבריו, משום שמצוה לבזות רשע, ואם כן כל שכן

2. "מפני שיבה תקום והדרת פני זקן".

3. ומשמע שאפילו מתחת לגיל בר מצווה (כ"כ שיבולי הלפט סי' מ"ג).

4. ומלשון "קנה חכמה" נראה לדייק שאין לעמוד בפני ילדים שלא שכחו תלמודם כשיצאו ממעי אימם. וכן אין חיוב לעמוד בפני אישה בהריון, כיוון שלא קנו חכמה.

שאינן צריך לקום מפניו. לכן אמרו התוספות שהכוונה לזקן עם הארץ, שבפניו אין לקום (אשמאי מלשון – שומם מתורה = בור), וז"ל התוספות:
"פירש בקונטרס אשמאי רשע ועם הארץ, וקשה, והלא מצווה אפילו להכותו, לבזותו ולזלזלו, לכך פירש רבינו תם אשמאי לשון שוממין, כמו פתחי שמאי דמנחות (לג ע"ב), כלומר, בור ועם הארץ." עכ"ל.

וכן הר"ן בביאורו על הר"ף (קידושין לב ע"ב, ד"ה ת"ר מפני שיבה) שומע ומוסיף עוד טעם לדברי התוספות שאי אפשר לומר כרש"י, שצריך לכבד רשע, שהרי הגמרא פוסקת שאפילו לגבי הורים אין ציווי לכבדם במידה והם רשעים, ומכאן פשיטא שאין לקום בפני זקן רשע, וכך כתבו גם הרמב"ן (שם, ד"ה זקן), והריטב"א (שם, ד"ה תנו). וז"ל הר"ן: "אפילו אביו אינו חייב לכבד אלא בעושה מעשה עמך, כדאיתא בסנהדרין (פה ע"א). ולעניין קימה נמי אמרינן בסוף הניזקין (גיטין סב ע"א) ומקמי פלגאי ניקום בתמיה⁵, אלא ודאי אשמאי היינו בור מלשון והאדמה לא תשם (בראשית מז), דמתרגמינן וארע לא תבור. ואמרינן נמי פתחי שמאי כלומר ריקים דלית להו שקפי או תקרה כדאיתא בהקומץ (לג ע"ב) ע"כ.

תירוצים שונים לקושיית התוס' על רש"י:

הפני יהושע (קידושין לב ע"ב, ד"ה ת"ר) כתב, שהלשון 'אשמאי' משמע יותר רשע מאשר עם הארץ, לכן רש"י בחר לפרש כך. והקושיה במקומה עומדת, מה יענה רש"י לקושיית התוספות מהגמרא בבבא קמא שאומרת שאפילו הורים רשעים אין צריך לכבדם (וא"כ כ"ש שאין צריך לעמוד בפני זקן רשע)? ותירץ שם הפנ"י דאין זה סותר, אף על פי שיש מצווה לבזותו ולקללו⁶ מכל מקום גזרת הכתוב היא דיש לכבדו ולעמוד בפניו⁷.

5. הגמרא בגיטין (שם) מספרת על רב הונא ורב חסדא שישבו, ועבר לפניהם גניבא (בן תורה חולק על חכמים שהיה מצער בקביעות את מר עוקבא), ואמר אחד לחברו בא נקום בפניו שכן הוא בן תורה (תלמיד חכם). אמר לו חברו ומקמי פלגאי ניקום?! הוא חולק על מר עוקבא ומצער, ואנחנו נקום בפניו!?

6. ועל דרך הדרש אפשר לומר מה שכתב בעל ה'שבו ואחלמה' הרב רפאל ממו ה"ו - שקבלה היא מרבו לגבי זקן אשמאי זק"ן ר"ת: זילזול קלון נקלה.

7. וז"ל: "ומה שהקשו בתוספות דאף לנדותו ולקללו מותר נראה דהיינו דצריך לענשו וליסרו אבל מ"מ אפשר דגזירת הכתוב הוא לקום מפניו ולמיעבד ליה הידור כדאשכחן ברבי יוחנן דקם מפני סבי דארמאי ואמר כמה הרפתקאי דעדו עליהו וא"כ אפשר דבזקן אשמאי נמי מחייב מהאי טעמא מגזירת הכתוב".

ונראה להוסיף על בניינו מסברא ששמעתי והתיישרה על ליבי⁸, שהדבר מדויק מלשון הפסוק. מפני שכתוב בפסוק "מפני שיבה תקום" ולא כתוב מפני "שב", ניתן לומר שקמים בגלל גיל השיבה, ולא מפאת מדרגת האדם, ולכן צריך לקום בפני כל זקן ללא כל קשר למעשיו. לעומת זאת, בסוף הפסוק כתוב "והדרת פני זקן", ולא "פני זקנה", שאז קמים מפאת מדרגת האדם עצמו.

ועוד שמעתי מהרב נחשון מייסון הי"ו ואורו עיני, על דרך מה שכתב הפלא יועץ⁹ שאף על פי שאסור להחניף לרשעים¹⁰ ולכבדם ללא סיבה מוצדקת¹¹, מכל מקום יש מצווה לכבד עשירים כי ה' חפץ ביקרם. כך יש לומר בעניינינו שרשע בעל שיבה מצווה לכבדו כי מכל מקום ה' נתן לו חיים ארוכים. (ואם יקשה בעיניך שפורענות היא לו, וה' משלם לו שכרו בעולם הזה להיפרע ממנו לעתיד לבוא¹² – סוף סוף ה' חפץ בכבודו כדי להיפרע ממנו. ולפיכך אדרבה, ראוי לו לאדם המקיים דבר זה לשמוח על הזכות ליטול חלק ברצון ה' בעולם).

אמנם כבר רוב ככל רבותינו הראשונים הסכימו לשיטת התוספות, ובכללם הרא"ש (קידושין לב, ב), הגהות מיימוניות (פרק ו'), הטור (סי' רמד), מרדכי (פ"ק קידושין), ור' ירוחם (ספר תולדות אדם וחוה נתיב ב חלק ה דף כא טור ג), ועוד¹³. וכן כתב

8. כך סח לי רה"י הרב שמואל טל שליט"א.

9. ערך חנופה.

10. ועיין בהרחבה בעניין איסור זה בחפץ חיים הוצאת דרשו עמוד 71 הערה 91.

11. ועיין בחומרת כבוד הרשעים במה שכתב רבינו יונה בעניין נתינת כבוד לרשעים (שערי תשובה שער ג', אות קמט) שהוא איסור חמור 'והוא עוון המכלה מנפש ועד בשר'. ועוד עיין מה שביאר הגר"א וסרמן בסוף קובץ הערות (דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט סי' י ס"ק יט) עיי"ש. והביא מעשה שהיה עם החפץ חיים שנשרפה העיר ראדין, כתב מכתבים שיתפרסמו בעיתונים לכל נדיבי העם, שיתרמו לאלו שנותרו חסרי כל, והוצרך לכתוב מכתב לעורך העיתון שהיה רע במעשיו, ובראש המכתב היה צריך לכתוב איזה תואר של כבוד, והתלבט רבות איך לצמצם שלא לכתוב שום תיבה מיותרת שאינה הכרחית, ואחר ששלח את המכתב הצטער החפץ חיים מאוד שמא לא נזהר כראוי, ואולי כתב לו תיבה אחת יותר מן הצורך, ובזה ח"ו נותן כבוד לרשע בלי הכרח. והביא שם עוד שסיפר לו החפץ חיים, שפעם נוכח באסיפה בוויילנא שנכחו בה כל הגדולים, ור' ישראל מסלנטר אף עמהם, והקשה החפץ חיים בפני הנוכחים: 'נניח כי אין לנו כח להילחם ברשעים, אולם מניין קיבלנו היתר לחלוק להם כבוד?' וכל הנוכחים שתקו.

12. עיין עירובין (כב ע"א) על הפסוק "ומשלם לשונאיו על פניו להאבידו".

13. יש להעיר בדברי הר"ף על הגמרא קידושין לב ע"ב (יג ע"ב – יד ע"א בדפי הר"ף) שגרסתו הייתה: "אמר אביי הלכה כאיסי בן יהודה". ובגמרא שם כתוב שאביי היה רק נותן יד לגויים ('סומכם') ולא קם מפניהם, ואם כן ניתן לומר שגם איסי בן יהודה, שאביי פוסק כמותו, לא יצריך לקום בפני גויים. ונראה שהוא הדין שאסי בן יהודה לא יצריך לקום בפני רשעים, אלא

מרן בב"י (סי' רמ"ד) דתוספות מקשים על רש"י, ולא תירץ, ומשמע דפוסק כהתוספות. וכן כתב מור"ם בשולחן ערוך (יורה דעה, סימן רמד, סעיף א) וז"ל: "...וכן מצוה לקום מפני שיבה דהיינו בן שבעים שנה (אפילו הוא עם הארץ ובלבד שלא יהיה רשע)" עכת"ד¹⁴.

והמורם מכל האמור שצריכים לעמוד מפני כל זקן (דכל שיבה במשמע) **פרט לרשע**.

לעניין הלכה

מודים דרבנן היינו שבחייהו ומודים מודים משתקין אותו, שמתירא אני להכניס ראשי בין הפוסקים הרמים והעצומים שדבריהם נר לרגלינו ואור לנתיבותינו. אולם תורה היא וללמוד אני צריך, ודברינו הלכה ולא למעשה.

צריך רק 'לסמוך' זקנים גויים (והוא הדין לכבדם בדברים). אך אין שום מצוה לקום בפניהם (וכל זה אם נשווה דין גויים לדין ישראל, ואז יש לומר דמה דאמרינן בגמ' דאין צריך לקום בפני גויים הכוונה בסתם גויים דדינם כרשעים (ועל פי הסבר זה אם נמצא גוי חסיד אומות העולם מעל גיל שיבה – צריך לקום מפניו, וצריך עיון דלא מצאנו דין זה בפוסקים). אך אם נאמר דיש חילוק מהותי בין ישראל לגוי בעניין קימה, והפסוק דיבר רק על ישראל, ומה דאביי סמך לגוי – דין זה אינו מדאורייתא, ואם כן אין להוכיח מה אביי סובר בישראל רשע). אמנם, על פי הגירסה שלפנינו: "אמר רבי יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה" אין להוכיח שהלכה כהתוספות, וידוע שרבי יוחנן היה "קם מסבי דאמוראי", ולפיכך היה פשוט לומר שכשאמר איסי בן יהודה "כל שיבה במשמע" הכוונה היא שצריך לעמוד גם בפני רשע (דלא כהתוספות), שכן רבי יוחנן פסק כמותו להלכה והיה עומד בפני גויים (והוא הדין בפני רשעים). ועל כן נראה לומר דהר"ף נוקט כשיטת התוספות דאין לעמוד מפני רשעים, שכן גירסתו היא: "אמר אביי הלכה כאיסי בן יהודה".

ואריכות גדולה נצרכת בעניין, ויש הרבה לדון, ומה שהלב חושק הזמן עושק, ולא הסתייע בידינו להשלים המלאכה ומעלה הכתוב כאילו עשאה. ומכל מקום מפאת הספק לא הכנסנו את דברי הר"ף בראשונים לעיל.

14. מרן בשולחן ערוך (י"ד רמד, א) כתב ד'מצווה לקום מפני שיבה' וסתם ולא פירש. והעיר הרמ"א (שם) ז'בלבד שלא יהיה רשע'. ויש לדון אם גם מרן הסכים שלא עומדים בפני רשע כדעת התוספות. נראה לומר דעל פי מה שכתב בבית יוסף שהביא קושיית התוספות על רש"י ולא פירש משמע שפוסק כדעת התוספות. ומה שכתב הרמ"א לחידודא בעלמא ולא במחלוקת. אמנם עיין במה שכתב מרן השו"ע במקום אחר (יורה דעה, סימן רמ, סעיף יח) וז"ל: ממזר חייב בכבוד אביו ובמוראו אפילו היה אביו רשע ובעל עבירות מכבדו ומתירא ממנו: הגה וי"א דאינו מחוייב לכבד אביו רשע אא"כ עשה תשובה (טור ומרדכי פ' כיצד ובהגהות מיימוני פ"ו דהלכות ממרים) עכ"ל. וצ"ע.

בגמרא (קידושין לג ע"א) נפסק שיש לעמוד אפילו בפני זקן אשמאי כדעת איסי בן יהודה¹⁵. וכן בהשתלשלות ההלכה מדור לדור, רוב ככל חכמי ישראל, אחרונים כראשונים, קיבלו להלכה את דעת איסי בן יהודה שצריך לקום בפני כל שיבה.

כל שנותר לברר הוא, מה דינו של זקן שאינו שומר תורה ומצוות בזמנינו? האם צריך לכבד אותו? האם הוא מוגדר כאשמאי שיש לעמוד מפניו ולכבדו כדעת איסי בן יהודה, או שמא, אין לעמוד מפניו כפי שאומר התוס' דמצווה להכותו לבזותו ולזלזלו וכל שכן דאין לעמוד מפניו. ויהיה ה' בעזרנו לבל ניכשל בדברינו ונזכה לכוון לאמיתה של תורה.

נראה מדברי רבותינו האחרונים דבין אם נאמר שאדם שאינו שומר תורה ומצוות בזמנינו נחשב כתינוק שנשבה ובין אם אינו נחשב כתינוק שנשבה לכאורה אין חובה לקום מפניו (דאינו עושים מעשה עמך) אך מכל מקום צריך לסומכו ולכבדו בדברים, דלא גריעי מזקן גוי.

ומצינו דיש מחלוקת בין רבותינו אם נחשבים כתינוק שנשבה, דהגר"מ שטרנבוך שליט"א כתב דהיהודים שאינם שומרי תורה ומצוות בזמנינו מוגדרים כתינוקות שנישבו, ואם כן וודאי דלא גרועים יותר מגויים (שצריך לסומכם ולכבדם בדברים), וז"ל (תשובות והנהגות א, תקלד, ד"ה ואנוכי לא):

"ואנוכי לא מצדד כן (שאסור לעמוד מפני זקן שאינו שומר תורה ומצוות, מפני) שרוב הזקנים כאן כתינוקות שנישבו, ולא גריעי מזקן עכו"ם שמחוייבין לסומכו וכמבואר בש"ע (רמ"ד סעיף ז), ונראה דכשנותן לו מקומו לשבת (באוטובוס) זהו ממצות סמיכה, וכל שכן כשיש עוד אנשים באוטובוס (ויש בדבר משום חילול השם וקידוש השם)... לכן דעתי שעלינו לחנך ילדים כשבא זקן לאוטובוס או זקנה יתנו להם מקומם ובה ישבחו ויפארו התנהגותם ויש בזה קידוש השם, ואין הבדל מי הוא הזקן. ורק בידוע כזקן אשמאי דהיינו כרשע גמור אסור ח"ו לכבדו, שיודע הוא ומכיר שאין מכבדים אותו מפני שנאת הדת אצלו" עכ"ל. ומוסיף הגר"מ שליט"א דלפעמים יש בנידון דידן גם צד של חילול השם וקידוש השם, ואם כן גם אם אין חיוב לקום מדין "והדרת", לפעמים תהיה חובה לקום מצד חילול השם שיגרם אם לא יקום (ואף אם יהיה בזה סרח איסור, דאם עומד בפני מי שאין צריך לעמוד מפניו מחזי שכל פעם שקם עושה זאת מפני הנימוסים ולא מפני שכך התורה אמרה, ויעויין בסנהדרין (עו ע"ב) לעניין מחזיר

15. 'אמר רבי יוחנן הלכה כאיסי בן יהודה'

אבידה לגוי דנאמר עליו "למען ספות הרוה את הצמאה", מכל מקום גם שם נפסק דבמקום שיתקדש שם שמים על ידי שיחזיר האבידה להגוי – צריך להחזיר).

ומאיך יבדלו החיים מהחיים, פוסק הדור הגר"ש ואזנר זצ"ל כתב (שבט הלוי ח"ט סי' קצח) דליהודים שאינם שומרים תורה ומצוות בזמנינו אין דין תינוק שנשבה, וז"ל:

"וברדב"ז שם (פ"ג מהל' ממרים ה"ג) כתב דנראה דכתב זה רבינו ללמד זכות על הקראים (שכתב הרמב"ם על הבייתוסים והצדוקים: "אבל בני התועים האלה ובני בניהם שהדיחו אותם אבותם ונולדו בין הקראים וגדלו אותם על דעתם ה"ה כתינוק שנשבה ביניהם וגדלוהו ואינו זריז לאחוז במצות שהרי הוא כאנוס אף על פי ששמע אחר כך שהוא יהודי וראה יהודים ודתם הרי הוא כאנוס שהרי גדלוהו על טעותם"), אבל בזמנינו וכו' שהרי בכל יום אנו מחזירין אותם למוטב ומושכין אותם להאמין בתורה שבעל פה ומחרפין ומגדפין את בעלי הקבלה ואין לדון את אלו לאנוסין אלא כופרים בתורה שבעל פה ע"כ, ובעוונותינו הרבים כן הוא בזמנינו שרוב החינוך החילוני הוא להכחיש תורה שבעל פה, ומפרשים מסורת המקרא נגד חז"ל, על כן קשה ליתן להם ממש דין תינוק שנשבה, אף על פי שודאי אנוסין הם על ידי חינוך הרע שנותנים להם, על כן נראה כנ"ל שעל כל פנים די בהידור בדברים כנ"ל עכ"ל¹⁶.

ומה שכתב "כן הוא בזמנינו" נראה וודאי דאין כוונתו דהחילונים בזמנינו יש להם אותו דין שהרדב"ז אומר שיש לבני הבייתוסים, דהרדב"ז שם כתב "ואין לדון את אלו בכלל אנוסים, אלא כופרים בתורה שבעל פה" ומאיך בעניין החילונים בזמנינו כתב הגר"ש ואזנר ד"ודאי אנוסין הם על ידי חינוך הרע שנותנים להם", ונראה דהסיבה לחילוק בין המציאות שהרדב"ז מדבר עליה (דאינם אנוסים), לבין המציאות בזמנינו (שודאי אנוסים הם), היא על פי מה שכתב הרדב"ז שבזמנו "בכל יום אנו מחזירין אותם למוטב ומושכין אותם להאמין בתורה שבעל פה", ומאיך בזמננו בעוונות הרבים אין המציאות כך,

16. ואחר המחילה צ"ע, דאם אנוסין וחינוך אותם לשינאת הדת מקטנותו, מדוע אין להם דין תינוק שנשבה? דלכאורה אדרבא, אין לך נשבה גדול מזה. ועל כן לענ"ד יותר מחוורים דברי הגר"מ שטרנבוך שליט"א, אך מכל מקום לנידון דידן אין נפקא מינה להלכה, כמו שכתבנו בפנים. (ואולי הגר"ש הלוי מבין דאם הם מכירים את הדת, אע"פ שחונכו לשנאתה, יצאו מכלל תינוקות שנישבו, וצ"ע. וה' יתברך יאיר עינינו באור תורתו, אכ"ר).

ואדרבא, ישנם רבים שהתחנכו על חינוך רע ומעולם לא נפגשו עם אדם שניסה להחזירם למוטב¹⁷.

ומה שכתב בתחילת דבריו בעניין קימה מפני זקנים שאינם שומרי תורה ומצוות לומר שדינם כתינוקות שנשבו (ולכן אין מצווה להכותם ולזלזלם ומשום הכי דינם כדין 'זקן אשמאי' שצריך לקום מפניו, ולא כ'רשע'¹⁸) מכל מקום נראה על פי דברי הריטב"א¹⁹ דאין צריך לעמוד מפניהם, כיוון דאינם עושים מעשה עמך (וראייתו מהא דאין צריך לכבד את אביו ואמו כשאינם עושים מעשה עמך, וכל שכן לנידון דידן, בשאר אדם שאין צריך לכבדו כשאינו עושה מעשה עמך), עכת"ד²⁰.

דעות האחרונים בגדר מי נחשב זקן / גיל השיבה

עד כה ראינו שיש חובה לעמוד בפני זקן, אך מי נחשב זקן? המשנה במסכת אבות (פ"ה, משנה כא) כותבת, שבן שישים לזקנה וכן שבעים לשיבה, ומכיוון שלמדים את החובה לעמוד מהפסוק 'מפני שיבה תקום' (ומהדרת פני זקן לומדים עמידה לתלמיד חכם), משמע שיש לקום רק בפני אדם בן שבעים. ועל פי זה פוסק הרא"ש (א, ג) שצריך לעמוד מגיל שבעים וכן פסק מרן השולחן ערוך (שם) להלכה²¹.

לעומתם משבחים ואומרים מרן החיד"א (ברכי יוסף רמז, ד) בשם האריז"ל (שער הליקוטים פרשת קדושים) שרוח אחרת הייתה עימהם. הם סברו (על פי הקבלה) שיש לקום לאדם כבר כאשר הוא בן שישים.

17. ובעניין דעת רבותינו הספרדים לגבי יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות ודינם כתינוקות שנישבו עיין בילקוט יוסף הלכות ביקור חולים ואבלות סי' יד הערה טז.

18. דמה שהקשו על רש"י שאי אפשר לומר דרשע בכלל 'זקן אשמאי' הוא, כיוון דמצווה להכותו ולקללו, וכל שכן שאין לעמוד מפניו.

19. וכ"כ הרמב"ן (קידושין לב, ב, ד"ה זקן), והר"ן (שם, ד"ה ת"ר מפני שיבה).

20. אמנם, פשוט שמסכים הגר"ש וואזנר עם מהר"ם שטרנבוך בעניין קידוש ה' במה שכתוב בעניין זה דצריך לדון בכל מקרה לגופו וז"ל: "...ולפי מצב הדברים איכא לפעמים מצות קידוש השם בזה." ע"כ.

21. כתב הרמב"ם: "מי שהוה זקן מפלג בזקנה אף על פי שאינו חכם עומדין לפניו... שפאמר (ויקרא יט לב) 'מפני שיבה תקום' כל שיבה במשמע". ומייתור המילים מפלג בזקנה למד הרב קאפח זצ"ל שמדובר שהזקן הגיע בערך לגיל 90. ובמחילה, מכיוון שדעת הרב קאפח היא דעת יחיד בעניין הזה, לא הבאנו דבריו להלכה.

הולכים כהפוסקים נגד המקובלים:

אולם, כאשר האר"י חלוק על הפוסקים אין חובה לנהוג כמותו (אגרות משה אר"ח ד, ג ועי' עוד ביביע אומר ח"ו סי' מא בסופו) למעט ההולכים תמיד כדעת האר"י כרבנו הבן איש חי ושאר דעת העושים כוונים, שיש להם לנהוג כמו רבותיהם (רשב"א א, רנג, שו"ת הר"ן מח וכו'). וכן כתב מרן הרב עובדיה (בשו"ת יביע אומר ח"ג, יר"ד, סימן יג, אות ו ועיי"ש שהאריך לדון מאיזה גיל עומדים) ונביא מקצת מה שכתב שם וז"ל: "ויש להמליץ על זה מה שכתב החת"ס (חאר"ח ס"ס נא), שכל המערב דברי קבלה עם הלכות פסוקות, חייב משום זורע כלאים. פן תקדש המלאה וכו' ע"ש. וכיוצא בזה כתב בדרשות הר"ן (דרוש ה) שהאמת הוא כמו שאנו יכולים להשיג בשכל אנוש ואף שה' יתברך יודע שאינו כן, מכל מקום לא בשמים היא". עכ"ל מרן. והאריך שם טובא בעניין הזה, והניף ידו בשנית בשו"ת יביע אומר ח"ב (חאר"ח סי' כה אות יד) עיי"ש ודו"ק. אולם עיין בספר מאמר מרדכי אליהו מה שכתב בהקדמתו בזה.

ומכל מקום פסק לנו מרן בשולחנו הטהור שצריך לעמוד רק לזקן מגיל שבעים, ואנן אתכא דמרן סמכינן, אך מכל מקום כיוון שלדעת האריז"ל, יש לקום בפני אדם החל מגיל ששים, המחמיר לנהוג כדבריו תבוא עליו הברכה, וכן כתב הגר"ע יוסף זצ"ל²².

כיצד לנהוג כאשר יש ספק בגילו של הזקן

כאשר יש ספק בגילו של הזקן לכאורה נראה שצריך להחמיר, כיוון שזוהי מצוות עשה מן התורה לקום בפני אדם זקן בשנים, וכלל בדינו נקוט דספק דאורייתא לחומרא²³. ולפיכך כתב מרן הגר"ע יוסף זצ"ל²⁴, שאם יש ספק לגבי אדם שלא ידוע לנו אם הגיע כבר לגיל שבעים שנה או לא, חובה לעמוד בפניו, שספק תורה להחמיר, וכן כתב שם לגבי אדם המסופק אודות תלמיד חכם אם כבר הגיע להוראה או לא, שחייב לקום בפניו, מאותו הטעם.

22. יביע אומר ח"ג, יורה דעה, סימן יג, אות ו.

23. אמנם אפשר לומר דכל מאן דפריש מרובה פריש ורוב האנשים לא זקנים, ולכן אין צריך לעמוד, ואכמ"ל. ועיין שלמת חיים (יר"ד סי' פח). ואולי יש לומר, דרוב האנשים שהגיעו לגיל זקנה גם נראים זקנים בצורה חיצונית. ואם כן, אין זה צד להקל, ועדיין צריך לקום גם במצב של ספק, דאין הולכים אחר רוב האנשים אלא אחר רוב האנשים שנראים זקנים, וצ"ע.

24. יביע אומר ח"ג, יורה דעה, סי' יג' אות ח.

אולם, היה צד לסבור שבמצבים מסויימים אין צריך לעמוד, כגון שאותו אדם שעומדים לכבודו ייפגע, מפני שהוא מתייחס אל עצמו כאל אדם צעיר, וההתייחסות אליו כאל אדם מבוגר יותר יכולה לגרום לו להיפגע, והיה נראה לומר דאין צריך לעמוד שאין קימה זו מהווה הידור לזקן. ואף על פי כן מסברא נראה פשוט דאין צריך לחשוש לזה. ואדרבא, אנשים זקנים שמחים שמכבדים אותם, ומתייחסים אליהם בכבוד, ובמיוחד בדור הזה כפי שהבאנו בס"ד בפתיחה למאמר לעיל.

לאור דברים אלו, אף על פי שהיה צד לטעון שאין חיוב לעמוד בפני אדם שלא ברור האם הגיע לגיל שיבה או לא (והיה צריך להפעיל שיקול דעת ולהתייחס לכל מקרה לגופו), מכל מקום כיוון שספק דאורייתא לחומר, מדינא נראה שצריך לעמוד בפניו מחמת הספק. וכן כתב מרן הרב עובדיה יוסף זצ"ל זיע"א²⁵.

סיכום ההלכות העולות מהמאמר (להלכה ולא למעשה)

- ❖ מצווה לעמוד בפני כל זקן שנאמר "מפני שיבה תקום", פרט לרשע (תוספות (קידושין לב ע"ב), וכן פסקו רוב הראשונים והאחרונים (שם)).
- ❖ בין אם נגדיר חילונים בזמנינו כתינוקות שנשבו (תשובות והנהגות א, תקלד, ד"ה ואנוכי לא, ילק"י הלכות ביקור חולים ואבלות, סי' יד, הערה טז) ובין אם לא (שבט הלוי ח"ט סי' קצח), אין חיוב לקום בפניהם, שהמצווה היא רק ברעך בשמירת תורה ומצוות ללא כל קשר מדוע אינו שומר תורה ומצוות (ר"ן (קידושין לב ע"ב ד"ה ת"ר מפני שיבה), ריטב"א (שם, ד"ה תנו), רמב"ן (שם, ד"ה זקן)). אך מכל מקום צריך לסומכם ולכבדם בדברים, דלא גריעי מזקן גוי (תשובות והנהגות א, תקלד, ד"ה ואנוכי לא, שבט הלוי ח"ט סי' קצח).
- ❖ מצווה שלא לעמוד בפני אדם רשע, דאסור לחלוק כבוד לרשעים. (רבינו יונה (שערי תשובה שער ג', אות קמט), פלא יועץ (ערך חנופה), הגר"א וסרמן בסוף קובץ הערות (דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט סי' י ס"ק יט)).
- ❖ כשיכול להיווצר מצב של חילול השם או שיתקדש ע"י זה שם שמים, שיאמרו הבריות "ראו פלוני שלמד תורה כמה מכווערין מעשיו", או שיאמרו "ראו פלוני שלמד תורה כמה נאים מעשיו"²⁶, ראוי לו לאדם לעמוד אפילו בפני זקן רשע, (ואף על פי שבסתמא יש בעיה לעמוד מפניו, שנוגע בחילול

25. שם.

26. יומא פו ע"א.

השם או בקידוש השם, מותר וראוי לעמוד (תשובות והנהגות א, תקלד, ד"ה ואנוכי לא, שבט הלוי ח"ט סי' קצח).

❖ אם הרואים יודעים שהסיבה שאינו עומד בפני הזקן הרשע היא משום שאותו זקן מזלזל בתורה ובמצוות ה' אין כאן חילול השם, ואדרבא, ראוי לו שלא יעמוד.

